

УДК 159.923.2

МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТНОСТІ ЮНАКІВ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Новик Л.М., к. психол. н.,
старший викладач кафедри організації
соціально-психологічної допомоги населенню
Чернігівський національний технологічний університет

Стаття присвячена аналізу механізмів розвитку суб'єктності юнаків як предмета психологічного вивчення. Проаналізовано наукові підходи до дослідження механізмів розвитку суб'єктності особистості юнацького віку. Наголошується, що інтенсивно розвиток самосвідомості в процесі становлення «Я-концепції» особистості відбувається в юнацький період. Тому основні психологічні механізми розвитку суб'єктності особистості юнацького віку ми співвідносимо з базовими структурними компонентами її самосвідомості. Їх актуалізація сприятиме особистісній активності юнацтва щодо реалізації власного суб'єктного потенціалу.

Ключові слова: *суб'єкт, суб'єктність, механізми розвитку суб'єктності, актуалізація, саморозвиток, самовизначення, самопізнання, саморегуляція.*

Статья посвящена анализу механизмов развития субъектности юношей как предмета психологического изучения. Проанализированы научные подходы к исследованию механизмов развития субъектности личности юношеского возраста. Отмечается, что интенсивно развитие самосознания в процессе становления «Я-концепции» личности происходит в юношеский период. Поэтому основные психологические механизмы развития субъектности личности юношеского возраста мы соотносим с базовыми структурными компонентами ее самосознания. Их актуализация будет способствовать личностной активности юношества в реализации собственного субъектного потенциала.

Ключевые слова: *субъект, субъектность, механизмы развития субъектности, актуализация, саморазвитие, самоопределение, самопознание, саморегуляция.*

Novyk L.M. MECHANISMS OF YOUNG PEOPLE SUBJECTIVITY AS A SUBJECT OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH

The paper is devoted to mechanisms of youth subjectivity as a subject of psychological study. There are analyzed scientific approaches to study of mechanisms of individual youth subjectivity. It is noted that intensive development of consciousness in process of «self-concept» formation is a youthful period. Therefore, basic psychological mechanisms of individual youth subjectivity we correlate with basic structural components of its identity. They contribute to actualization of personal activity of youth to implement their own subjective capacity.

Key words: *subject, subjectivity, subjectivity mechanisms of development, actualization, self-development, self-determination, self-cognition, self-regulation.*

Постановка проблеми. Громадянське суспільство, яке прагне до інтеграції у європейське співтовариство, декларує потребу в людях, здатних до практичної самореалізації через самопізнання, самовизначення, саморозвиток. Такий суспільний запит безпосередньо пов'язаний із розвитком у молоді суб'єктності, як складної системно-інтегративної властивості особистості, яка робить її автономною у своїх життєвих проявах та є результатом освоєння соціального досвіду. Розвиток самостійності, відповідальності, ініціативності особистості – це, передусім, процес перетворення суб'єкта діяльності в суб'єкт власного розвитку, що передбачає актуалізацію механізмів розвитку суб'єктності особистості.

Перехід від тлумачення особистості, як продукту формуючого впливу зовнішніх чинників до розуміння її як такої, що здатна до саморозвитку, самовизначення, са-

мотворчості (К.О. Абульханова-Славська, Г.О. Балл, Д.О. Леоньев, С.Д. Максименко, В.О. Татенко та ін.), є результатом формування нового парадигмального погляду на людину. Звідси у категоріальній системі психології відбувається певна перебудова – тепер провідне місце в ній посідають поняття, що вказують на суб'єктну природу психічного життя людини. У першу чергу, це поняття суб'єкта, автора, вчинку, життєтворчості, життєвого вибору, самовизначення, саморозвитку, саморегуляції тощо [20, с. 8]. Якщо раніше в якості констатувальної характеристики особистості розглядалася міра засвоєння соціальних норм, то тепер – міра активності, авторства й відповідальності людини по відношенню до свого життя в цілому, а також окремих його аспектів [21]. Механізми розвитку суб'єктності посідають чільне місце у процесі становлення й розвитку людини як

особистості, яка перестає бути продуктом зовнішніх обставин, набуває здатності до самотворення, самоактуалізації. Актуалізація вказаних механізмів сприятиме особистісній активності юнацтва щодо реалізації власного суб'єктного потенціалу.

Наша стаття присвячена аналізу механізмів розвитку суб'єктності юнаків як предмета психологічного вивчення. Постановка такого завдання викликає низку запитань. У першу чергу, яка практична доцільність вивчення механізмів розвитку суб'єктності? А також, яким чином ці механізми впливають на розвиток суб'єктності юнаків? Що регулює суб'єктну активність людини?

Ступінь розробленості проблеми.

Проблемі розвитку суб'єктності в онтогенезі присвячені праці Б.Г. Анан'єва, К.О. Абульханової-Славської, А.В. Брушлинського, О.М. Волкової, О.К. Осницького, В.А. Петровського, С.Л. Рубінштейна, В.І. Слободчикова, В.О. Татенка, Г.А. Цукерман та ін. Дослідженню розвитку суб'єктності в підлітковому та юнацькому віці, де предметом вивчення дослідників є суб'єктність учбової і професійної діяльності та самовизначення, присвячені праці І.С. Булах, Л.А. Головей, Л.В. Долинської, В.Т. Кудрявцева, М.О. Щукиної.

Є дослідження, присвячені вивченню окремих психологічних механізмів: рефлексії (Г.П. Щедровицький), самопізнання (В.А. Алексєєв, П.Т. Барієв, А.В. Брушлинський та ін.), самовизначення (Б.С. Волков, І.С. Кон, І.В. Нікітіна, Р.Ф. Пасічник, Х. Ремшмідт, С.О. Ставицька та ін.), саморегуляції (К.О. Абульханова-Славська, І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, О.А. Конопкін, А.К. Осницький, К.Н. Поливанова та ін.) та саморозвитку (С.Д. Максименко, О.Л. Мерзлякова, О.А. Тимошенко, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко та ін.).

Втім системного дослідження механізмів розвитку суб'єктності не проводилося, тоді як їх виявлення й урахування в організації життєдіяльності молоді сприятиме актуалізації особистісної активності юнацтва щодо реалізації власного суб'єктного потенціалу.

Звідси, **метою** нашої роботи є визначення та системний теоретичний аналіз механізмів розвитку суб'єктності особистості юнацького віку.

Особливо важливими, на нашу думку, є наукові погляди С.Д. Максименка [10], що базуються на суб'єктно-генетичному підході й відповідно до яких вихідним, енергетичним «початком» особистості, що моделює та реалізує її рух, спонукає до активності й визначає її можливість бути активною впродовж життя, є потреба як всеохоплюючий стан, як вихідна інтенційна енергетична

сила, біосоціальна за своєю природою, яка зумовлює існування особистості як такої. Вчений зазначає, що однією з атрибутивних ознак нужди є її здатність до розвитку (саморозвитку). Отже, генеза та існування особистості забезпечуються цією унікальною біосоціальною силою – нуждою, яка діє через механізм саморозвитку.

Самопізнання, як механізм розвитку суб'єктності юнацького віку, діє у свою чергу через механізми самоідентифікації та самоствердження.

Самопізнання починається з правильного ставлення до себе, пов'язаного з адекватною самооцінкою. Адекватна самооцінка залежить від виховання та самоусвідомлення. Правильне виховання має закласти в дитині принцип самооцінки, при якому виходять із власних недоліків і досягнень, а не порівнюють себе з іншими людьми, оскільки в останньому випадку людина ніколи не зможе виробити об'єктивних критеріїв виміру своїх якостей. Результатом самопізнання людини є вироблення нею системи уявлень про саму себе або «образ-Я». «Образ-Я» визначає відношення особистості до себе та виступає основою побудови взаємин з іншими людьми [6]. Самопізнання припускає, що людина самостійно і з повною відповідальністю розширює своє усвідомлення власного життя, процесів і закономірностей світу, що здійснюють на неї вплив. Кінцевою метою самопізнання є людина, яка здатна стати дійсною причиною свого життя, відрізнити власні інтереси і цілі від нав'язаних ззовні, здатна досягати своїх цілей і використовувати для цього власні психоенергетичні ресурси.

Завдяки активності самопізнання особистість перестає бути продуктом зовнішніх обставин, набуває здатності до самотворення, самоактуалізації. Відповідно, самопізнання є основою розвитку постійного самоконтролю й саморегуляції людини. Самоконтроль проявляється в усвідомленні й оцінці суб'єктом власних дій, психічних станів, у регуляції їхнього протікання на основі вимог і норм діяльності та спілкування. Саморегуляція є особливим психологічним механізмом людини, як суб'єкта діяльності, пізнання й спілкування [5].

Завершальною ланкою цілісного процесу самосвідомості є саморегуляція особистістю складних психічних актів, власної поведінки. Тому під саморегуляцією, як механізмом розвитку суб'єктності особистості юнацького віку, у вузькому сенсі мається на увазі така форма саморегуляції поведінки, яка передбачає момент включеності в неї результатів самопізнання і емоцій-

но-ціннісного ставлення до себе, причому ця включеність актуалізована на всіх етапах здійснення поведінкового акту, починаючи від мотивуючих компонентів і закінчуючи власною оцінкою досягнутого ефекту поведінки.

Розробкою проблеми саморегуляції поведінки особистості займалися вчені, які досліджували окремі прояви саморегуляції в різних видах діяльності – К.О. Абульханова-Славська, О.А. Конопкін, О.К. Осницький та ін. [1; 9; 13]; проблему саморегуляції в дослідженнях рефлексії – І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, К. М. Поливанова та ін. [3; 4; 15].

І.Д. Бех зазначав, що виникнення і формування регулятивних механізмів саморегуляції суб'єкта пов'язано з його здатністю розчленовувати в часі спонукально-операційну і виконавчу частини поведінкового акту [3].

Вагомий внесок у розробку проблеми саморегуляції поведінки особистості зробив М.Й. Боришевський [4], який вважав, що механізми саморегуляції можуть базуватися на таких структурних компонентах, як: самооцінка – це результат мислительних операцій, в якому постійно присутній емоційний компонент (суб'єктивне переживання; домагання особистості – їх основна функція полягає у корекції прийнятих цілей, завдань; соціально-психологічне очікування (очікувана оцінка), яка виконує функцію посередника між самосвідомістю особистості і її соціальним оточенням у процесі саморегуляції поведінки; образ «Я» – як результат самопізнання; як головна мета життєдіяльності особистості; як психологічне утворення, яке забезпечує головну функцію саморегуляції – функцію цілепокладання; як узагальнений, глобальний механізм саморегуляції на особистісному рівні.

Автор наголошував, що саморегуляція може здійснюватися при таких умовах: коли індивід може адекватно відображати і моделювати наявну ситуацію; перетворювати власну внутрішню і зовнішню активність у відповідності з моделлю запропонованої ситуації; переборювати безпосередні спонукання ради досягнення перспективної мети за наявністю в індивіда можливості виходити за межі наявної ситуації.

У функціональному плані в саморегуляції поведінки можна виділити часові межі або часові фактори, які визначають два основних типи саморегуляції поведінки: перший тип (тактичний) – це саморегуляція, яка передбачає управління поведінкою протягом короткого проміжку часу в конкретних ситуаціях діяльності або спілкування й обумовлена конкретним поведінковим актом, дією або вербальними проявами;

другий тип (стратегічний) – це саморегуляція, пов'язана з плануванням особистістю цілеспрямованих змін у самій собі. Ця форма базується на досвіді самопізнання механізмів оволодіння своїми внутрішніми резервами, які спрямовані на найбільш повну реалізацію себе, а також забезпечує підпорядкування мотивів протягом усього життя, побудову ієрархії мотивів і вирішення конфліктів між індивідними, соціальними, індивідуальними і мотивами духовними на користь останніх [4]. Саме цей, другий тип саморегуляції, на наш погляд, сприяє розвитку суб'єктності й виступає механізмом її розвитку в юнацькому віці.

О.А. Конопкін підкреслює, що формування загальної здатності до саморегуляції є важливим чинником суб'єктного розвитку і одним із найбільш важливих завдань виховання і навчання на всіх вікових етапах й, передусім, на етапі юнацького віку. Вчений виокремлює пасивно-репродуктивну і активно-творчу тенденції у формуванні психічної саморегуляції дитини як найважливіші, глобальні тенденції в її суб'єктному, особистісному розвитку, «...у формуванні почуття власних суб'єктних можливостей і повинностей, у становленні самооцінки, «образу-Я» і самосвідомості в цілому» [9, с. 131]. Автор розглядає усвідомлену саморегуляцію, як «...системно-організований процес внутрішньої психічної активності людини щодо ініціації, побудови, управління, підтримування різними видами і формами довільної активності, безпосередньо прийнятими людиною цілями» [9, с. 131].

Розглядаючи саморегуляцію як механізм, за допомогою якого забезпечується централізуюча, спрямовуюча та активізуюча позиція суб'єкта за рахунок оптимізації психічних можливостей, компенсації недоліків, регуляції індивідуальних станів, К.О. Абульханова-Славська виділяє її параметри: упевненість–неупевненість, самоконтроль–відсутність самоконтролю, збереження складності діяльності та ін. Активність, яка виходить із потреби в діяльності, визначаючи діяльність, цілі, мотиви, бажання здійснювати діяльність, є тією активністю, яка спонукає пробудитися внутрішні потенції людини. Активність, яка виходить із потреби в предметі, блокує взагалі саморозвиток особистості. Це дозволяє виділити активний і пасивний типи особистості, які співіснують у кожній людині, але один із них переважає в довільній активності людини як стійка суб'єктна характеристика [1].

Самовизначення як механізм розвитку суб'єктності – діяльність, спрямована на пошук і реалізацію індивідуальних варіантів

життєвого шляху; усвідомлений акт виявлення й утвердження власної позиції в різноманітних, особливо складних і значущих життєвих ситуаціях.

Юнацький вік – це період самовизначення. Самовизначення особистості – це смислотворення, чітке усвідомлення мети свого життя, мотивів своєї діяльності. Визначення свого місця у власному житті та суспільстві, яке виражається в активному ставленні людини до себе та оточення [12; 14; 17]. Самовизначення неможливе, якщо юнак не усвідомлює себе суб'єктом власного життя, розвитку, саморозвитку. Ступінь соціальної зрілості залежить від широти і якості суб'єктності, а також способів самовизначення [21]. Отже, розвиток і становлення суб'єктності можливе лише тоді, коли людина усвідомлює себе суб'єктом власної життєдіяльності через різні аспекти самовизначення.

Характер самовизначення, його динаміка залежать від того, якою бачить себе особистість, які цілі перед собою ставить, якими мотивами керується. Самовизначення в юнацькому віці пов'язане зі спрямованістю в майбутнє, якісно іншим сприйманням часу, коли сьогодні постійно співвідноситься з майбутнім, оцінюється з позицій майбутнього. Нове усвідомлення часу позитивно впливає на формування особистості за наявності впевненості в собі, у своїх можливостях і силах. Загалом юність – це період стабілізації особистості, вироблення системи стійких поглядів на світ і своє місце в ньому, особистісного і професійного самовизначення [8].

Ще одним важливим механізмом розвитку суб'єктності особистості є механізм саморозвитку. Потенціал саморозвитку та самовдосконалення закладено в кожній людині. Як розгортається програма біологічного дозрівання, так відбувається і поступове, обережне, малопомітне втілення в життя незрівнянно складнішої програми самопізнання, особистісного розвитку, програми наближення до власної сутності, до глибинного єства [19].

У людини завжди є вибір, який здатний змінити її смисложиттєві орієнтації. Н.С. Пряжников виокремлює зовнішню активність, яка носить адаптивний характер, і за своєю суттю є відчуженою, особистісно пасивною, та внутрішню активність як ініціативну, яка сприяє саморозвитку особистості і є продуктивною [16]. О.Г. Асмолов наголошував, що саме невідчужена активність дозволяє людині відчувати себе суб'єктом власної діяльності, виявом власних потенцій [2]. Творча активність в юнацькому віці сприяє саморозвитку особистості та пов'язана

з проблемою вибору в ситуації як соціального, так і професійного самовизначення. Це дозволяє нам припускати, що соціальне й професійне самовизначення є важливим механізмом розвитку суб'єктності, зокрема в юнацькому віці.

О.Л. Мерзлякова визначає саморозвиток особистості, як самокеровану форму особистісного становлення та виділяє його основні етапи: самопізнання, самопроекування та самореалізацію [11, с. 8].

Ми у своєму дослідженні виходимо з позиції В.О. Татенка про те, що «...конкретний людський індивід, як жива істота, може стати особистістю, індивідуальністю і розвинутися до рівня універсальності, лише проявляючи себе суб'єктом життєдіяльності й розвитку» [18, с. 233], власне наділяючи себе (привласнюючи собі) в процесі розвитку атрибутивними властивостями (якостями) індивіда, індивідуальності, особистості, суб'єкта. Усвідомлюючи всі свої атрибутивні властивості, людина усвідомлює необхідність власного самоздійснення через саморозвиток.

Провівши теоретичний аналіз робіт дослідників щодо саморозвитку особистості (С.Д. Максименко [10], О.Л. Мерзлякова [11], К.М. Поліванова [15], В.О. Татенко [18] та ін), ми прийшли до висновку, що різні аспекти саморозвитку визначають успішність розвитку суб'єктності. О.Л. Мерзлякова [11] підкреслює, що саморозвиток безпосередньо пов'язаний з суб'єктною активністю людини, що проявляється через самопізнання і самоперетворення (Н.В. Богданович, С.Д. Максименко, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, В.Г. Моргун). Засобом та одночасно результатом саморозвитку вчені вважають життєве самовизначення особистості (К.О. Абульханова-Славська, Є.О. Клімов).

Висновки. Таким чином, суб'єктність ми розглядаємо, як складну системно-інтегративну властивість особистості, яка відображає її здатність до активного усвідомленого перетворення себе й оточуючої дійсності, виражає характеристики свідомої самореалізації людиною своєї внутрішньої природної сутності, визначає її як суб'єкта життєдіяльності та робить автономною у своїх життєвих проявах. Найбільш інтенсивно розвиток самосвідомості в процесі становлення «Я-концепції» особистості відбувається в юнацький період її розвитку. Тому основні психологічні механізми розвитку суб'єктності особистості юнацького віку можна співвіднести з базовими структурними компонентами її самосвідомості.

Механізмами розвитку суб'єктності особистості як складної інтегративної власти-

вості особистості в юнацькому віці виступають: самопізнання (когнітивна складова) (В.А. Алексеев, П.Т. Барієв, А.В. Брушлинський та ін.), самовизначення (афективна складова) (Б.С. Волков, І.С. Кон, І.В. Нікітіна, Р.Ф. Пасічняк, Х. Ремшмідт, С.О. Ставицька та ін.), саморегуляція (конативна складова) (К.О. Абульханова-Славська, І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, О.А. Конопкін, А.К. Осницький, К.Н. Поливанова та ін.) та саморозвиток (мотиваційно-ціннісна складова) (С.Д. Максименко, О.Л. Мерзлякова, О.А. Тимошенко, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко та ін.). Механізми розвитку суб'єктності посідають чільне місце у процесі становлення й розвитку людини як особистості, яка перстає бути продуктом зовнішніх обставин, набуває здатності до самотворення, самоактуалізації. Їх актуалізація сприятиме особистісній активності юнацтва щодо реалізації власного суб'єктного потенціалу.

Актуальними та суспільно важливими видаються подальші дослідження змістів психологічних механізмів, які впливають на становлення та розвиток суб'єктності людини в інші, більш ранні, ніж юнацький вік, періоди формування особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова К.А. Стратегія життя / К.А. Абульханова. – М. : Мисль, 1991. – 299 с.
2. Асмолов А.Г. Психологія особистості / А.Г. Асмолов. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
3. Бех І.Д. Від волі до особистості / І.Д. Бех. – К. : «Україна – Віта», 1995. – 220 с.
4. Боришевський М.Й. Дорога до себе. Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / М.Й. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с. (Серія «Монограф»).
5. Брушлинський А.В. Психологія суб'єкта / А.В. Брушлинський [отв. ред. проф. В.В. Знаков]. – М. : ИП РАН; СПб. : издат. «Алетейя», 2003. – 272 с.
6. Бушай І.М. Психодіагностика «Я-образу» учнів підліткового віку : навчально-методичний посібник / І.М. Бушай. – Чернігів, 1999. – 44 с. – С. 17–19.
7. Исаков М.В. Показатели и структура субъектности: на материале становления профессиональной субъектности у студентов вузов: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.01 / М.В. Исаков. – М. – 2008. – 243 с.
8. Кон И.С. Психология ранней юности / И.С. Кон: кн. для учителя. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с: ил. (психол. наука – школе).
9. Конопкин О.А. Общая способность к саморегуляции, как фактор субъектного развития / О.А. Конопкин // Вопросы психологии. – 2004. – № 2. – С. 128–135.
10. Максименко С.Д. Развитие психики в онтогенезе [в 2 т.] / С.Д. Максименко. – К. : Форум, 2002. – Т. 1: Теоретико-методологические проблемы генетической психологии. – 319 с.
11. Мерзлякова О.Л. Психологические чинники саморозвитку старшокласників у процесі навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О.Л. Мерзлякова; Університет менеджменту освіти. – К., 2010. – 20 с.
12. Нікітіна І.В. Психологічні особливості суб'єктного самовизначення особистості в період повноліття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / І.В. Нікітіна. – К., 2000. – 18 с.
13. Осницький А.К. Проблемы исследования субъектной активности / А.К. Осницький // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 5–19.
14. Пасічняк Р.Ф. Психологічні особливості особистісного самовизначення старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Р.Ф. Пасічняк. – К., 1999. – 16 с.
15. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов : учеб. пособие [для студ. высш. пед. заведений] / К.Н. Поливанова. – М. : Издат. центр, 2000. – 184 с.
16. Пяржников Н.С. Перспективы рассмотрения проблемы актуализации профессионального самоопределения. [Електронний ресурс]: – Режим доступу до публікації: <http://www.fpo.ru/trud/profsamooopred.html>.
17. Ремшмідт Х. Подростковый и юношеский возраст: Проблемы становления личности / Х. Ремшмідт [пер. с нем.]. – М. : Мир, 1994. – 320 с.
18. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении : Монография / В.А. Татенко. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 1996. – 404 с.
19. Цукерман Г.А. Психология саморазвития: задача для подростков и их педагогов: пособие для учителей / Г.А. Цукерман. – М.–Рига, ПЦ «Эксперимент», 1995. – 239 с.
20. Чернобровкіна В.А. Особистісна свобода людини як предмет психологічного дослідження / В.А. Чернобровкіна // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – № 2. – С. 8–19.
21. Щукина М.А. Особенности развития субъектности личности в подростковом возрасте: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.13 / М.А. Щукина. – Тюмень, 2004. – 168 с.